

Березівська Л. Д.

д-р пед. наук, чл.-кор. НАПН України,
директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Зозуля С. М.

канд. іст. наук, заступник директора з наукової роботи

Лобановська І. Г.

заввідділу наукового формування та опрацювання
документних ресурсів

Хемчян І. І.

заввідділу науково-методичного забезпечення
діяльності мережі освітянських бібліотек

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ¹

За роки незалежності в Україні склалася система бібліотечно-інформаційного забезпечення національної освіти. Провідна роль у цій системі належить Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В.О. Сухомлинського НАПН України (далі – ДНПБ) як науковій установі з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформаційної діяльності, педагогічного джерелознавства, біографістики та історії освіти; національному галузевому книгосховищу, центру з питань бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти; головному координаційному, науково-методичному центру мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України.

ДНПБ на засадах системної взаємодії та координації діяльності з іншими освітянськими бібліотеками обслуговує наукові, науково-педагогічні установи, заклади освіти та інші організації й установи різних форм власності, наукових і науково-педагогічних працівників, управлінців у сфері освіти, учителів, вихователів дошкільних і позашкільних навчальних закладів, учнів, студентів вищих навчальних закладів, здобувачів освіти, а також спеціалістів суміжних галузей.

Діяльність ДНПБ спрямована на вдосконалення бібліотечно-інформаційного супроводу освіти шляхом формування нового соціокультурного образу бібліотеки, яка здатна ефективно забезпечувати сучасні потреби користувачів, володіє потужними базами даних, надає вільний і необмежений доступ до світових інформаційних мереж і банків даних на основі широкого використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтації на інтеграцію внутрішніх і зовнішніх інформаційних ресурсів для сприяння інформатизації та інтелектуалізації суспільства.

---

¹ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / НАПН України ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ, 2016. – С. 183–189. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B6UkMWiy4uKzLVE0czBVRIZXR2NsTkk0blc4bGNnTjNzbGNF/view>

Актуальними проблемами в бібліотечно-інформаційному забезпеченні освіти є:

– недостатність комплектування бібліотечного фонду новими періодичними та неперіодичними українськими й зарубіжними виданнями, традиційними та електронними навчальними посібниками, електронними копіями навчально-методичних видань, що знижує рівень упровадження принципу рівного доступу користувачів до інформації;

– недостатні темпи впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що ускладнює або унеможлиблює виконання виробничих процесів та обслуговування користувачів на сучасному рівні, застарілий комп'ютерний парк, відсутність єдиного ліцензованого програмного забезпечення для автоматизації бібліотечних процесів;

– відсутність доступу до світових інформаційних ресурсів OCLC, EBSCO, повнотекстових електронних журналів провідних європейських видавництв Elsevier, Springer, Kluwer Academic Press тощо.

Шляхи їх розв'язання полягають у забезпеченні ДНПБ, інших освітянських бібліотек інформаційними ресурсами, власною видавничою базою малої поліграфії, сучасними інформаційно-комунікаційними засобами для публікування наукової, науково-методичної, виробничої, бібліографічної, реферативної та аналітичної продукції, а також відповідними матеріально-технічними й іншими засобами для створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу освітянської галузі України; участі фахівців бібліотек, зокрема ДНПБ, у роботі міжвідомчої координаційної ради з питань бібліотек і бібліотечної справи, створеної при Міністерстві культури України, науково-методичної комісії з організаційно-методичного забезпечення вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України, інших фахових об'єднаннях; державній підтримці потенціалу молодих науковців бібліотеки та сприяння їх творчому зростанню.

Фундаментальна роль бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти

Одним із пріоритетних напрямів державної політики сучасної України є розвиток і створення відкритої мережі освітніх ресурсів, їх інтегрування, про що наголошено в Законі України „Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки”, Концепції Державної цільової національної культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи „Бібліотека – XXI”, „Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні”, Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року „Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України” тощо.

У сучасних світових соціально-культурних та економічних умовах бібліотечна діяльність набуває значення фундаментальної категорії соціуму. До базових вимог, що визначають рух України до інформаційного суспільства, належать: формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору як частини світової інформаційної інфраструктури; інтенсивний розвиток нових і високих технологій; створення системи забезпечення прав громадян на вільне отримання, поширення та використання інформації; задоволення потреб

суспільства в інформації; підвищення рівня освіти, науково-технічного й культурного обміну за рахунок розширення регіональної, національної та міжнародної інформаційної взаємодії.

Сукупність цих чинників визначає, що бібліотека вступає в стадію трансформації як власне інформаційно-бібліотечного обслуговування, так і функціональної спрямованості бібліотечної діяльності, що стає багатоаспектною, динамічною, різноманітною. Народжуються нові напрями й форми бібліотечної діяльності, що сприяють задоволенню інформаційних потреб користувачів бібліотек, трансформуються під впливом інтелектуалізації соціально-економічного життя України.

Останнє десятиліття відзначено формуванням таких важливих напрямів, як інтегрування інформаційних ресурсів бібліотек; створення на базі бібліотек інформаційних центрів у галузі освіти, права, екології; розвиток культурно-освітнього й творчого простору бібліотеки тощо. Тому сьогодні, коли стратегічний курс України на інтеграцію в європейський простір та світове співтовариство є особливо актуальним, важливим завданням розвитку інформаційного простору нашої держави стало формування сучасних національних інформаційних ресурсів. Водночас умовою розвитку інформаційного суспільства є своєчасне, якісне й повноцінне бібліотечно-інформаційне забезпечення фахових потреб освітян.

Основні здобутки щодо формування бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти

Наприкінці 90-х років ХХ ст. в Україні діяло близько 45 тис. книгозбірень різних типів і видів, які входили до загальнодержавної системи бібліотек, що об'єднувала мережі публічних і спеціальних (медичних, науково-технічних, сільськогосподарських тощо) бібліотек. Мережі очолювали відповідні державні, республіканські, центральні бібліотеки. У цій системі галузевих мереж була відсутня лише освітянська. Відповідно не було і її центру — головної галузевої бібліотеки, яка б цілеспрямовано формувала й координувала галузевий інформаційний ресурс, створювала систему інформаційного забезпечення освіти, здійснювала відповідну науково-методичну, координаційну, організаційну роботу з освітянськими бібліотеками. Відсутність єдиного науково-методичного центру в умовах зміни парадигми освіти, інноваційних методів роботи, упровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у бібліотеках впливало на ефективність виконання ними своєї інформаційно-освітньої місії.

Сьогодні провідна роль у бібліотечно-інформаційному забезпеченні освіти належить Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського. Її засновано згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 1999 р. № 2018 за ініціативою Національної академії педагогічних наук України та Міністерства освіти і науки України з метою науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку національної освіти, сприяння здійсненню наукових досліджень у галузі педагогіки та психології, упровадження досягнень науки, техніки, кращого досвіду в практику роботи навчальних закладів і їхніх структурних підрозділів —

бібліотек, а також сприяння освіті та самоосвіті педагогічних, науково-педагогічних, бібліотечних кадрів, молоді, яка навчається, батьків. У цьому полягає її особливість, адже в Україні лише чотири бібліотеки мають науковий статус.

Із січня 2000 р., об'єднавши фонди наукової бібліотеки Інституту педагогіки НАПН України та Центральної освітянської бібліотеки МОН України, продовжуючи традиції їх діяльності, ДНПБ позиціонує себе як науково-дослідна установа з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства та інформаційної діяльності; національне галузеве книгосховище, всеукраїнський науково-інформаційний, науково-методичний і координаційний центр мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України.

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України № 664-р від 5 листопада 2003 р. ДНПБ присвоєно ім'я видатного українського педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського за вагомих внесок у втілення його ідей у навчально-виховний процес.

Структуру бібліотеки сформовано згідно з основними напрямками її діяльності, яка змінювалася в руслі нових суспільних викликів. Так, із роками створено відділи: наукової реферативної та аналітичної інформації у сфері освіти, історії освіти, соціокультурних комунікацій та міжнародних зв'язків; відкрито читальну залу фонду О. В. Сухомлинського, медіа-центр, кімнату-музей рідкісної книги. Їх створення сприяло підвищенню якості інформаційного забезпечення інноваційного розвитку освіти України.

У 2003 р. уперше в історії України створено галузеву мережу бібліотек, що нині об'єднує понад 16 тис. педагогічних і навчально-педагогічних книгозбірень, які мають спільну мету, завдання та є ієрархічною макросистемою з характерними для неї підсистемами та елементами. До мережі входять: ДНПБ, Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека, Миколаївська науково-педагогічна бібліотека, спеціальні бібліотеки установ НАПН України, бібліотеки обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації педагогічного та інженерно-педагогічного профілів, професійно-технічних навчальних закладів, загальноосвітніх навчальних закладів, районних (міських) методичних кабінетів (центрів).

Головною метою діяльності мережі є формування єдиного галузевого інформаційного ресурсу, створення системи науково-інформаційного забезпечення освіти шляхом інтегрування інформаційних ресурсів освітянських бібліотек, що мають забезпечувати реалізацію головного принципу сучасної парадигми освіти — рівного доступу до інформаційних ресурсів. Ці бібліотеки обслуговують понад 7,7 млн користувачів, яким щороку видається близько 49 млн примірників документів.

Сьогодні інформаційні ресурси мережі освітянських бібліотек налічують понад 335 млн примірників документів на різних носіях інформації багатьма мовами світу, що становлять значущий сегмент національного галузевого ресурсу Державного бібліотечного фонду України. Важливим складником інформаційних ресурсів освітянських бібліотек є рідкісні й цінні видання

(книжкові пам'ятки), що становлять національне надбання України. Загалом у фондах освітянських бібліотек зберігається понад 230 тис. примірників таких документів.

У фонді ДНПБ – понад 28 тис. примірників документів, які постановою Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2001 р. № 1709-р віднесено до національного надбання України. З огляду на вагому соціально-культурну значущість і унікальність цього наукового об'єкта, відповідно до Програми його зберігання, обліку та введення до наукового обігу в ДНПБ сформовано п'ять колекцій рідкісних видань („Педагогіка”, „Психологія”, „Шкільні підручники і навчальні посібники”, „Колекція документів іноземними мовами”, „Колекція часописів ХІХ – початку ХХ ст.”); проведено основні заходи з покращення фізичного стану документів із ослабленою матеріальною основою для забезпечення їх довготермінового зберігання; створено кімнату-музей рідкісної книжки як творчу лабораторію, де здійснюється науково-дослідна, культурно-освітня та виставково-експозиційна діяльність; до Європейської електронної бібліотеки „Europeana” надано описові метадані оцифрованих книжок із питань педагогіки, психології. Доступ до рідкісних видань забезпечено через веб-портал бібліотеки. Зростання ролі освіти й науки в усіх сферах суспільного життя окремих країн та у глобалізованому світі загалом, посилення зв'язку між станом освітньо-наукової системи і соціально-економічним становищем є однією з провідних тенденцій глобального розвитку на початку ХХІ століття.

У свою чергу, самі науково-освітні системи переживають період глибоких перетворень у зв'язку зі змінами в їхньому функціонуванні в суспільстві та через активне впровадження в освітню й наукову практику нових інструментів, передусім інформаційно-комунікаційних технологій. Рушійну роль в інформаційному забезпеченні освіти відіграють електронні бібліотеки, призначені для інтегрування інформаційних ресурсів й ефективної навігації в них. Серед них – Науково-педагогічна електронна бібліотека ДНПБ та 25 електронних бібліотек вищих педагогічних навчальних закладів.

Надання доступу до інформаційних ресурсів бібліотек забезпечує довідково-пошуковий апарат (ДПА), який складається з розвиненої системи електронних каталогів і баз даних, карткових каталогів і картотек.

За останні роки відбулися позитивні зрушення в бібліотечно-інформаційному забезпеченні освіти. Основними здобутками є те, що вперше в Україні на базі ДНПБ:

- створено інтегрований галузевий інформаційний ресурс на різних носіях інформації;
- розроблено й впроваджено теоретико-методологічні та організаційні засади системи науково-інформаційного забезпечення освіти України;
- здійснено науково-інформаційний супровід таких державних цільових програм, як „Вчитель”, „Державна цільова програма розвитку професійно-технічної освіти”, „Державна цільова програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р.” та ін.;

- створено й упроваджено цілісну систему бібліографічних видань у традиційній та електронній формі (науково-допоміжних, рекомендаційних, бібліографічних);
- розроблено й частково упроваджено Концепцію інформатизації мережі освітянських бібліотек загальноосвітніх навчальних закладів;
- сформовано галузевий сегмент у загальнодержавній реферативній базі даних „Україніка наукова” та Українському реферативному журналі „Джерело”;
- створено веб-портал ДНПБ та сайти провідних бібліотек мережі для надання доступу до інформаційних ресурсів дистантним користувачам;
- створено Науково-педагогічну електронну бібліотеку ДНПБ;
- створено віртуальний інформаційно-бібліографічний ресурс „Видатні педагоги України та світу”;
- забезпечено надання доступу до ІГР через зведені бібліографічні бази даних: „Зведену базу даних дисертацій з питань освіти, педагогіки та психології”, „Зведену базу даних збірників наукових праць з питань освіти, педагогіки та психології”, „Зведену базу даних періодичних видань”, передплачених освітянськими книгозбірнями;
- створено читальну залу фонду В.О. Сухомлинського як наукову лабораторію з вивчення педагогічної спадщини видатного педагога;
- створено кімнату-музей рідкісної книги;
- розроблено систему науково-інформаційних і культурно-освітніх заходів (науково-педагогічний лекторій, педагогічні читання, художньо-мистецькі виставки тощо);
- розроблено комплекс заходів із національно-патріотичного виховання дітей та молоді в Україні, формування стійкого інтересу до вивчення й розуміння національної історії та культури засобами бібліотеки (вебінари, міжнародні та всеукраїнські науково-практичні заходи, методологічні семінари, форуми, круглі столи, педагогічні ради, книжкові виставки, бібліографічні списки, реферативні та аналітичні огляди тощо);
- забезпечено надання дистантним користувачам різноманітних інформаційних послуг, здійснюваних на засадах кооперування, серед яких – міжбібліотечний абонемент (МБА), електронна доставка документів (ЕДД), віртуальна бібліографічна довідка тощо;
- налагоджено співробітництво між ДНПБ, науковими установами НАПН України та МОН України, вищими навчальними закладами, провідними освітянськими бібліотеками на засадах кооперування, а також із громадськими організаціями;
- започатковано електронні наукові періодичні видання: „Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського”, інформаційно-аналітичний бюлетень „Аналітичний вісник у сфері освіти й науки”;
- здійснено науково-методичний та інформаційний супровід діяльності мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України для їх адаптації до вимог сучасного суспільства;

– розроблено нормативно-інструктивну базу для забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України (понад 200 документів) тощо.

Проблеми бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти

Водночас із здобутками існує ряд серйозних проблем, що гальмують процеси трансформування освітянських бібліотек та їх подальший інтенсивний розвиток, що впливає на якість бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти, серед них:

– невідповідність формування сукупного бібліотечного фонду сучасним потребам користувачів і вимогам суспільства, зокрема відсутність повноцінного комплектування новими періодичними та неперіодичними українськими й зарубіжними виданнями, як традиційними, так і електронними навчальними посібниками, електронними копіями навчально-методичних видань тощо, що знижує рівень упровадження принципу рівного доступу користувачів до інформації;

– недостатні темпи та відсталість упровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що ускладнює або унеможлиблює виконання виробничих процесів та обслуговування користувачів на сучасному рівні, застарілий комп'ютерний парк, відсутність єдиного ліцензованого програмного забезпечення для автоматизації бібліотечних процесів;

– відсутність узгодженої державної політики з питань корпоративної каталогізації, що унеможлиблює здійснення обміну бібліографічною інформацією;

– відсутність доступу до світових інформаційних ресурсів OCLC, EBSCO, повнотекстових електронних журналів провідних європейських видавництв Elsevier, Springer, Kluwer Academic Press тощо в більшості освітянських бібліотек;

– відсутність фінансування в обсягах, достатніх для ефективної діяльності та розвитку бібліотек мережі;

– незадовільний стан матеріально-технічної бази більшості освітянських бібліотек: приміщення, обладнання й техніка не відповідають сучасним вимогам обслуговування користувачів і збереження бібліотечних фондів, зокрема рідкісних і цінних видань.

Пріоритети розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів та доступу до них суб'єктів освітньої діяльності

Для вдосконалення системи бібліотечно-інформаційного забезпечення інноваційних процесів в освітянській галузі України в умовах євроінтеграційних процесів суспільства доцільно зосередитися на таких напрямках:

– розроблення Стратегії інноваційного розвитку мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України;

– розроблення теоретико-прикладних засад трансформування бібліотек у центри інформаційних, соціокультурних і наукових комунікацій;

- створення в освітянських бібліотеках сучасного інформаційно-комунікаційного середовища, що забезпечуватиме оперативний та ефективний пошук і отримання потрібної інформації незалежно від місця її зберігання;
- розширення тематики наукових досліджень із питань удосконалення бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти;
- формування фондів освітянських бібліотек України вітчизняними та зарубіжними документами на різних носіях інформації, а також надання доступу до світових електронних баз даних;
- збереження рідкісних і цінних видань (книжкових пам'яток), що становлять національне надбання;
- забезпечення інтенсивного введення в обіг наявних інформаційних ресурсів через створення електронних копій видань із актуальних питань і надання доступу до них через Науково-педагогічну електронну бібліотеку ДНПБ з дотриманням авторських прав;
- науково-методичний супровід інноваційного розвитку мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України;
- удосконалення системи підготовки кадрів для освітянських бібліотек і підвищення кваліфікації та стажування працівників бібліотечно-інформаційної сфери, у т.ч. за кордоном;
- встановлення освітянськими бібліотеками довгострокових наукових зв'язків із зарубіжними бібліотеками, асоціаціями, науково-педагогічними та освітянськими установами, культурними центрами;
- забезпечення ДНПБ власною видавничою базою для публікування науково-методичної, бібліографічної, реферативної та аналітичної продукції, а також відповідними матеріально-технічними та іншими засобами для створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу освітянської галузі України;
- фінансування доступу до провідних світових бібліотечно-інформаційних ресурсів та переведення в електронний формат наявного бібліотечного фонду.

УДК 026:37](477)ДНПБУ:001.891

Зозуля С. М.

канд. іст. наук, заступник
директора з наукової роботи
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Основні напрями науково-дослідної роботи в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського

Висвітлено напрями науково-дослідної роботи в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського, узагальнено результати дослідницької діяльності та рівень їх упровадження. Розкрито форми співпраці бібліотеки з закладами науки й освіти в контексті проведення наукових досліджень, організації спільних науково-практичних заходів. Відображено рівень співпраці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського з українськими та зарубіжними громадськими освітніми й бібліотечними організаціями. Окреслено перспективні напрями науково-дослідної роботи в бібліотеці.

***Ключові слова:** науково-дослідна діяльність, інноваційний розвиток, інтелектуальний*